

Јован Ф. Трифуноски

ВЕЛИКА СЕОБА СРБА У НАРОДНИМ ПРЕДАЊИМА ИЗ МАКЕДОНИЈЕ

АПСТРАКТ: Потпуна студија о великој сеоби Срба из 1690. године на тада аустријско подручје лево од Саве и Дунава још није написана. А прошла су три века. Аутор овог прилога у кратком осврту говори о учешћу у тој сеоби словенско-хришћанског становништва из Повардарја и из слива Црног Дрима. То је територија данашњег дела југословенске Македоније.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Народна предања, велика сеоба Срба, Македонија, Србија, Турска, Аустрија, исељеничке струје, аустро-турски рат, Полог, Гостивар, Тетово, Кичево, Скопље, Куманово.

Потпуна студија о великој сеоби Срба из 1690. године на тада аустријско подручје још није написана. А прошла су три века. Задатак није лак и он ће делимично остати и нашим млађим генерацијама. У овом кратком саопштењу говорићу о учешћу у тој сеоби становништва из Повардарја и из слива Црног Дрима. То је територија данашње Македоније.

I

Од свог преласка на Балкан средином XIV века Турци су стално напредовали. Поробили су све балканске земље и крајем XV века држали су линију Дунава од Београда до Црног мора, а на запад допирали су до река Врбаса и Цетине. Господарили су и добрим делом јадранске обале.¹

У мају 1683. године турски велики везир Кара Мустафа повео је огромну војску и против Аустрије, када је скоро без отпора стигао под Беч. Тада би аустријска престоница била заузета да пољски краљ Јан Собјејски

¹ В. Ћ о р о в и ћ, *Историја Срба*, књ. II, Београд 1989, 113.

није дошао у помоћ. Уједињена пољска и аустријска војска силно је разбила Турке под Бечом, тако да су се они дали у бесомучно бекство. Како тврде историчари, то је био последњи турски залет према Западу.²

После наведеног пораза над Турцима Аустрија је добила нарочиту улогу у историји Балкана. Видела је да се турска снага ломи, па је почела рачунати са сарадњом балканских народа. Аустријски генерал Енеј Пиколомини нарочито је рачунао на знатно учешће Срба. Његова војска „носила је на својим заставама хришћанско ослобођење од Турака”.³ Зато је ту војску народ на Косову дочекао са одушевљењем. Осим тога, наши људи као добровољци, заједно са свештенством, придружили су се поменутој војсци, а било је и појединаца који су оружане акције против Турака водили и на своју руку.⁴

Слично стање у народу владало је и на подручју јужно од Косова и Метохије. У Кумановско–кратовском крају, услед општег врења потчињених хришћана, букнуо је устанак. На чело тог устанка ставио се дотадашњи хајдучки харамбаша Карпош. Устаници су заузели Кратово, Криву Паланку и Куманово. Традиција наводи и Карпошево место рођења: то је данашње село Војник у долини Пчиње, на путу Куманово – Кратово.

У свом даљем продирању према југу аустријска војска, уз добру помоћ наших устаника, 26. октобра 1689. године ушла је у Скопље, затим у Штип и Велес и допрла чак до Струмице. Природно је што су Аустријанци за ту прилику у првом реду придобили патријарха Арсенија Чарнојевића као главну личност међу Србима, тј. међу нашим хришћанима. Међутим, у току тог продора почела је да хара куга, па је зато Пиколомини дао да се запали Скопље, које је имало око 60.000 становника. Слично су проšli и неки други градови. Заражен кугом, поменути војсковођа је умро.⁵

Током наредне 1690. године, после великих пораза, започело је турско напредовање потпомогнуто новим малоазијским снагама; и Албанци су пришли Турцима. Аустријска војска доживела је тежак пораз недалеко од Скопља, нарочито код Качаника. Уопште, пораз Аустријанаца постао је потпун. Брзо су напуштали наше јужне области, а са њима кренуо је и део нашег становништва: неки су избегли по планинама, али највећим број са патријархом Арсенијем, довлачио се ка Нишу и даље на север. Избеглице су биле компромитоване у ондосу на Турке и нису их смели чекати.⁶

Раздраженост Турака противу хришћана била је у то време особито велика. Зато су се светили у пуној мери. Пећки паша Махмутбеговић почео је пленити и сећи људе у појединим нахијама. Према историјским изворима, те нахије биле су тетовска, затим призренска и друге све до Новог

² Исто, 197.

³ В. Ћ о р о в и ћ, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, 39, 40.

⁴ Ј. Ц в и ј и ћ, *Балканско полуострво*, Београд 1966, 148; В. Ћ о р о в и ћ, *Историја Срба*, књ. II, 204.

⁵ В. Ћ о р о в и ћ, *Историја Срба*, књ. II, 204, 205.

⁶ Исто, 205.

Пазара. Наведени паша није штедео ништа, нарочито не цркве и манастире. Свет се спасавао како је знао и умео. Страдало се на све стране, а глад и беда били су страшни. Ко ће моћи описати све патње тих људи? Историја није забележила ниједан нап јачи исељенички покрет као тај из 1690. године.

Чекајући у Београду даљи ток догађаја, патријарх Арсеније одржао је чувени сабор са војсковођама Србима који су ратовали за цара Леополда I, са свештенством и народом. Ту је крајем августа, стигао документ са означеним привилегијама добијеним од Аустрије. Њима су Србима гарантоване грађанске слободе, независност цркве и нека аутономија. Септембра 1690. године избеглице су прешле Саву и кренуле на пут неизвесности према Будиму и Сент-Андреји. За то време на напуштена наша огњишта почели су да долазе Албанци и Турци.⁷

II

Две поменуте исељеничке струје, косовско-метохијска и вардарска, са становништвом моравске Србије, формирале су велику масу становништва која је прешла Саву и Дунав. Како истиче Ј. Цвијић, те избеглице разлиле су се по Панонском басену и Ердељу.⁸ Међутим, колико је било исељеника и из којих крајева и насеља јужно од Шар-планине и Скопске Црне Горе ни приближно се не може сазнати.

Области на југу наше данашње државе још у другој половини XIII и током целог XIV века имале су дугу и заједничку државну традицију са Србијом. Њихов живот је био у стабилној ситуацији. Због тога дошњи XV и XVI век, проведени под Турцима, нису могли да измене повезаност географског положаја Србије и Македоније. Нису могли да измене ни њихове природно-саобраћајне везе, као и историјске, етничке и друге односе. Зато, када се у аустро-турском рату наслутила могућност ослобођења од турске власти, *словено-хришћански становници Србије и Македоније устали су као једна целина*, да би после неуспелог ратовања целина кренула и на заједничко исељавање.

О сеобама становништва из 1690. године са територије Повардарја и из предела у сливу Црног Дрима није посебно писано. Тек понегде има података у радовима наших писаца, на пример код Ј. Цвијића, Т. Смиљанића, П. Јовановића, М. Филиповића, В. Радовановића и неких других. У недостатку писане историјске грађе, поменути истраживачи већином су се послужили народним предањима.

Ј. Цвијић у делу *Балканско полуострво*, говорећи о старешинама Срба пресељених у Панонску низију из 1690. године, навео је следеће: 11. априла 1691. године аустријски цар поставио је за војног српског старешину једног

⁷ Исто, 205.

⁸ Ј. Цвијић, нав. дело, 134.

житеља из Коморана. То је био познати Јован Монастирлија, избеглица из Битоља.⁹

М. Филиповић је вршио најобимнија проучавања у народу у југословенском делу Македоније, прикупљајући податке о животу, обичајима и особинама. У књизи *Дебарски Дримкол*, објављеној 1939. године, он је навео: У селу Модричу прича се да су у „старије турско доба” вршена исељавања у Италију, Аустрију и Босну. Они који су били имућнији отишли су, док су сиромашнији житељи остали, али су померили насеље на виши положај да би се склонили од главног пута. Модричани, тј. становници поменутог дримколског села Модриче, наводе и то да је у поменутом исељавању учествовало не само њихово насеље већ и читав Дебарски Дримкол.¹⁰

Наредне 1940. године М. Филиповић је објавио књигу под насловом *Голо Брдо*. Голо Брдо је раније познати словенско–хришћански крај југозападно од Дебра (лево од Црног Дрима), а сада подељен југословенско–албанском границом. Филиповић је и тамо слушао живу традицију (села Дренак, Себиште и др.) о исељавању становништва као и из суседног Дебарског Дримкола. Овај искусни теренски истраживач још истиче да наведена народна предања нису без историјске основе.¹¹

Податке које нас овде интересују М. Филиповић је изложио и у свом трећем раду под насловом *Северна велешка села*. Објављен је 1935. године. Према предању, Филиповић је забележио да је 1689. године аустријска војска преко Овчег поља дошла у Велес и да ју је предводио неки генерал. У војном сукобу спаљени су Велес и нека околна села – Чолошево, Сојаклар (Јонузбегово), Кумарино, Башино Село итд.¹² Зато је и из њих било исељавања, али куда су водила у предању није прецизирано.

Т. Смиљанић, у раду са насловом *Мијаци, Горна Река и Мавровско поље*, објављено 1925. године, изложио је следеће податке, који се односе на Мавровски крај. Мавровци су имали везе са Пиколомнијем. Он је 1689. године дошао са војском до планине Влајнице, недалеко од села Маврова. А након аустријског пораза иселили су се и неки Мавровци. Народна предања тврде да су појединци из Маврова чак постали официри у аустријској војсци.¹³

О великом народном покрету, који је изазвао аустро–турски рат крајем XVII века, Т. Смиљанић је више података прикупио у свом другом делу, под насловом *Кичевија*, штампаном 1935. године. Између осталог, аутор бележи и ово. Рат је дејствовао разорно за више кичевских села. На пример, у селу Тујину становници знају да је тада њихових 90 домаћинстава кренуло

⁹ Исто, 134.

¹⁰ М. Филиповић, *Дебарски Дримкол*, Скопље 1939, 20, 21.

¹¹ М. Филиповић, *Голо Брдо*, Скопље 1940, 14, 15, 16.

¹² М. Филиповић, *Северна велешка села*, Населџа, књ. 28, Београд 1935, 512, 513.

¹³ Т. Смиљанић, *Мијаци, Горна Река и Мавровско поље*, Населџа, књ. 20, Београд 1925, 87.

пут Тетова, а одатле у Призрен и даље према северу. Избеглице су понеле исправе о својини пашњака на Тујинској планини и те исправе оставили на чување у Дечанском манастиру. Слично предање Смиљанић је забележио и у кичевском селу Кладнику. Из трећег кичевског села Крушице становници причају да су се њихови преци преселили у Банат, негде код Беле Цркве. И становници села Меркулије или Аранђела (данашње име) избегли су у Банат. Тада је неки Шаћир-бег разрушио средњовековни манастир код кичевског села Кнежина, задужбину краља Милутина. Манастир је имао много калуђера итд.¹⁴

П. Јовановић антропогеографски је проучио област Порече у средњем делу слива Треске. И он је у народу слушао предања о томе да су Турци опустошили овај крај у време Пиколоминијевог похода 1690. године и сеоба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем. У предањима се даље наводи да је Порче тада било „пустелија” 70 година. Ту тврдњу, како наводи поменути аутор, поткрепљује чињеница да су тек доцније створена данашња млађа поречка насеља.¹⁵

Забележимо још два примера из радова других аутора – један је из Тиквешке котлине, а други из Струмичког краја.

В. Радовановић је у првој области забележио предање да су Аустријанци крајем XVII века продрли до села Чичева и Капеша. Поменути аутор такође сматра да се то предање може сматрати поузданим иако нема историјске потврде.¹⁶

Како наводи М. Филиповић, чак и у околини Струмице, на крајњем југу Македоније, зна се за наведени аустријски поход. Тада је завладао страх и у струмичким селима, па су многи становници избегли из својих насеља.¹⁷

*

Следе подаци из народних предања која сам ја прикупио. Највише их је из Полога, тј. области око Гостивара и Тетова, затим из околине Кичева, Скопља, Куманова и неких других крајева.

Народна предања наводе да су Аустријанци крајем 1689. године преко Скопља продрли и у Полошку котлину, до њене југозападне границе, тј. до Мавровског краја. Тада се становништво ове области латило оружја и борило заједно са Аустријанцима. Међутим, аустријска војска се следеће године повукла, а наши компромитовани становници нису смели сачекати турску освету, већ су прешли у северну Србију и даље, на тадашњу аустријску територију. Међу исељеницима нашао се и један истакнути становник из Полога. То је Ефрем Јанковић Тетовац, који је на аустријској територији постао епископ.¹⁸

¹⁴ Т. Смиљанић, *Кичевија*, Насеља, књ. 28, Београд 1935, 361, 376, 377.

¹⁵ П. Јовановић, *Порече*, Насеља, књ. 28, Београд 1935, 267.

¹⁶ В. Радовановић, *Тиквеш и Рајци*, Насеља, књ. 17, Београд 1924, 198, 199.

¹⁷ М. Филиповић, *Сверна велешка села*, 513.

¹⁸ Ил. Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695. до 1733*, Сремски Карловци 1922. 11–17.

Жива предања о страдањима крајем XVII века и о исељавањима под вођством пећког патријарха Чарнојевића могу се чути у овим полошким селима – Дебрецу, Волковији, Симњици, Тумчевишту, Милетину, Новом Селу и још неким другим. Задржимо се само на подацима записаним у Новом Селу. Насеље је у подгорини планине Влајинице, лево од пута Гостивар – Маврово – Дебар.

Насеље је било велико, са приближно 300 домова, и иако је два храма – цркву и манастир. Традиција прецизно наводи да су старо насеље и храмови пропали крајем XVII века, за време аустро–турског ратовања. Тада су аустријска војска и наши устаници најпре ушли у Полог из Скопља и ослободили га до подножја планине Влајинице. Малобројна турска војска повукла се на гребен планине и ту се утврдила. На планинском гребену сваки турски војник ноћу је ложио по десет ватри. Аустријанцима се причинило да је турска војска многобројна и зато су са много наших устаника напустили Полог.

Турци су ушли у Ново Село, где су становнике убијали, село запалили, храмове порушили. Раширено је предање које наводи да су многи становници и из овог насеља избегли у Србију и, даље, у Војводину. Чак се тврди да су се ти исељеници задржали у Ковину код Панчева, а да су неки од њих у Сремске Карловце однели иконе из свог сеоског манастира Св. Јована.

Народно предање наводи да је у поменутим догађајима пропало и средњовековно градско насеље Полог. Налазило се у подножју планине Сухе Горе.¹⁹

Кичевско село Јагол Доленци је у близини Полошке котлине и њега сам посетио 1961. године. Тамо се чува предање које наводи да је старије становништво учествовало „во една голема бежанија”. Свакако је то било крајем XVII века, јер се то потврђује и проучавањем генеалогичке данашњих сеоских родова.

Године 1968. године слушао сам казивања да је у догађајима са краја XVII века учествовало чак и становништво Валандовског краја, иако он лежи јужно од Демиркапијске клисуре. Тада је настрадао велики валандовски манастир са калуђерима. Данас је у рушевинама. Настрадао су и околна валандовска села.

Има података и из других насеља и крајева Македоније. Да поменемо још рударски Осоговски крај, па Овчеполску котлину, околину Прилепа итд. У маси средњовековног осоговског становништва налазиле су се породице рудара. Зато су рудници остали пусти око 70 година.

Наводимо и ово. После првог светског рата једна повећа група Срба из Мађарске, такозвани оптанти, били су колонизовани у насељу Новој Батањи код Штипа. Међу њима неки су чували предање да потичу од предака који су под Турцима морали да се иселе из Македоније.

¹⁹ Ј. Т р и ф у н о с к и, *Где се налазио град Полог*, Гласник Српског географског друштва, св. 28–2, Београд 1949, 153–156.

III

Изнели смо нека теренска опажања наших ранијих географа и етнографа, а приказали смо и мали део својих истраживања. Све заједно, свакако ће послужити за даља проучавања у том правцу. За будућа истраживања ове врсте потребно је добро познавати народ, етничке групе и историјске прилике.

Као што се зна, упаде турске војске, почев од Маричке битке 1371. и косовске битке 1389. године, пратило је померање јужнословенског живља са југа према северу. Међутим, историјски догађаји с краја XVII века као да су била највећа искушења. Зато није чудно што су ти релативно не тако давни догађаји оставили живе трагове у народним предањима и у Македонији.

Већ је поменуто да су покрети у вези са аустро-турским ратовима и исељавањима захватили широку територију на југу наше данашње земље. Традиција о приликама од пре три stoleћа чувана је у сећањима народа и преношена од уста до уста. Ти историјски покрети продрли су у свест народне масе. Јужнословенско јединство и тада се исказало не само у заједничком ратовању против Турака, већ и у патњама и исељавањима на аустријску територију.

О великој соби из 1690. године, са подацима прикупљеним у народу југословенском делу Македоније, могла би се написати дебела књига. Међутим, у томе је доста пропуштено, јер у кратком ратном периоду и у дуже послератно време тамо су извршене неслућене промене: пропала су многа села са старијим родовима који су таква предања одржавали.

Велика сеоба водила је исељенике из више крајева наше земље: неки су били са Косова и из Метохије, други из вардарског и прнодримског слива, трећи из моравске Србије, четврти од Сјенице и Пештери. Кад су прешли на другу страну Саве и Дунава, они су захватили многа насеља – градска и сеоска. Понека предања наводе да је досељеника из Македоније било код Ковина, Панчева, Беле Цркве, Земуне, Новог Сада, Сомбор итд. Постали су истакнут чинилац занатства и трговине.

А познато је да су се југословенски досељеници са Балкана „веома намножили у Мађарској тако да је једва имало веће вароши, нарочито у јужном делу, где их је било у великом броју”.²⁰ Уопште, наши становници били су потребни и Угарској и Аустрији у полуиранним равничарским крајевима.²¹ Досељеници у Угарској раширили су се до Будимпеште, Була и Коморана.²²

И још ово. Наши исељеници у више насеља Панонског басена веровали су да је њихово склањање под аустријску власт само привремено. Али није

²⁰ В. Ђорђевић, нав. дело, књ. II, 231.

²¹ Р. Самарџић, *Фрушкогорски манастири у српској историји*. Зборник „Манастир Шипатоваци”, Београд 1989. 11.

²² Ј. Цвијичић, нав. дело, 148; Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1967. 24–26.

било тако. Насељавање је постало сталност. Становници из Македоније временом су се утопили у етничку већину. Војвођански географ Б. Букуров и војвођански историчар Д. Поповић скренули су пажњу на неколико имена македонских места и родова очуваних у неким данашњим војвођанским насељима.

Од интереса је поменути и то да су се од 1750. до 1752. године поједине наше породице из Баната преселиле у Јужну Русију и тамо основали области *Нова Србија* и *Славо Србија*.²³ И међу тим накнадним пресељеницима у Русији било је таквих чији су корени потицали из Македоније.

Jovan F. Trifunoski

THE GREAT SERBIAN MIGRATION IN FOLK LEGENDS FROM MACEDONIA

Southern districts of our contry (in Povardarje) shared a common tradition with Serbia yet in medieval period, living under stable conitions. The Turkish occupation during the 15th and 16th century did not change the connesctions between Serbia and Macedonia, due to their geographical position. It could not change their natural communication links, historical, ethnic and other realtions. This is why the Slavic-Christian population of Serbia and Macedonia, when the possibility of liberation from the Turkish power was observed during the Austrian-Turkish war in the second half of the 17ih century, arose together and after the unsuccessful warfare started a common emigration. They settled in the areas under the Austrian power, near the Sava and Danube.

²³ Ј. Ц в и ј и ћ, нав. дело, 135.